

PARTIKKELI FENNISTIIKASSA: NäKÖKULMA TRADITION MUOTOUTUMISEEN

uomen kielen kuvaukseen on vakiintunut tapa jakaa sanat kolmeen luokkaan: nomineihin, verbeihin ja partikkeleihin. Jaon perusta on morfologinen: nominit taipuvat sijoissa, verbeillä on persoonataivutus ja partikkelit, joihin tässä luokituksessa lukeutuvat niin adverbis, p-positiivis, konjunktiivis kuin interjektioivis, ovat taipumattomia sanoja (esim. Setälä 1905: 41; Penttilä 1963: 498). Näin ovat sanaluokkia kuvaanneet 1800-luvulta lähtien useat tieteellisesti painottuneet kieliopit. Vasta 1900-luvun lopulla traditio on vähitellen murtunut; esimerkiksi Hakulinen ja Karlsson (1979: 74) ovat kritisoineet semanttis-morfologisista perusteista lähtevää sanaluokkajakoa ja todenneet, että sekä »partikkelit» että »nominit» ovat morfologisiin yhtäläisyyksiin perustuvia yläkäsitteitä, eivät varsinaisia sanaluokkia. Myös tekeillä oleva Suomen kielen deskriptiivinen kielioppi (tulossa) hylkää laajan partikkelikategorian ja käyttää käsitettä *partikkeli* suppeamman, syntaktisesti määritellyn sanaluokan nimenä.

Perinteinen laaja partikkelikategoria on kuitenkin elänyt sitkeästi vielä 1900-luvun loppupuolella (ks. esim. Ikola 1983). Koulukieliopieissakin partikkeli elää edelleen sanaluokkana (ks. esim. Kauppinen ym. 1991; Leino 1997), vaikka siitä luopumista on ehdotettu (ks. Kieli ja sen kieliopit s. 161). Perinne on voimakas: kun jokin kategoria on luotu, siitä ei hevin luovuta, vaikka sen ongelmallisuus osoitettaisiin ja ehkä tiedostettaisiin. Kun partikkelikategorian perinnettä tarkastelee lähemmin, voi huomata, että kategoria on alun alkaenkin ollut ongelmallinen. Se alkaa vaikuttaa ikään kuin heterogeenisen sanaluokkajoukon päälle liimatulta nimilapulta, jolla tietyt vaikeasti kuvattavat kielenaineikset on kieliopinkirjoituksen varhaisvaiheissa kuitattu, jotta kielenkuvaaja on voinut keskittyä olennaiseen: nomineihin ja verbeihin.

Tässä artikkelissa näytämme, miten kolmijako nomini–verbi–partikkeli vakiintui suomen kielen kuvaukseen vähitellen 1800-luvun aikana ja kuinka siihen liittyvä argumentointi lakkasi. Vertaamme myös kieliopin kirjoituksen historiaa 1800-luvun sanakirjan kirjoituksen historiaan, jossa partikkelikäsite on elänyt eri tavalla. Näin osoitamme partikkelikategorian avulla ensinnäkin, miten tieteeseen syntyy käytäntöjä, joista tulee siinä määrin perinteen osia, että niitä ei enää kyseenalaisteta ja alkuaan kenties mielekkäästi perusteltu ratkaisu muuttuu pelkäksi tavaksi. Toisaalta kielioppi- ja sanakirjaperinteen vertaaminen havainnollistaa sitä, kuinka kielentutkijoilla — kieliopin kirjoittajilla tai leksikografeilla — on yhteiskunnallisina toimijoina yhteyksiä eri suuntiin ja miten nämä yhteydet vaikuttavat myös tutkimuksen käytänteisiin ja perinteiden muovautumiseen.

Keskitymme tässä artikkelissa siihen, kuinka termiä *partikkeli* on käytetty erityisesti 1800-luvun kieliopissa: mihin kielen elementteihin sillä on viitattu ja ennen kaikkea millaisilla perusteilla sitä on pyritty määrittelemään. Samalla kun tarkastelemme sitä, miten sanakirjoissa käsiteltiin niitä kielenaineksia, joita kieliopissa luokiteltiin partikkelien kategoriaan kuuluviksi, pohdimme, kuinka kielioppien määritelmät toimivat kohdatessaan aineistosta lähtevän tarkastelutavan. Partikkeleiden kautta pohdimme yleisemminkin kielioppitradition muodostumista: sitä, miten kieliopin traditio syntyy ja vakiintuu, mikä sitä luo ja ylläpitää.

Kielioppiperinteen tarkasteleminen nimenomaan partikkelien sanaluokan vakiintumisen kautta voi vaikuttaa oudolta, ovathan partikkelit kielenaineksia, jotka on aina jätetty kieliopissa viimeisiksi ja vähimmälle huomiolle. Mutta juuri siksi, että partikkelit ovat marginaalinen tai ainakin pitkän aikaa marginaalissa pidetty sanaluokka, kokonaisuutta kannattaa tarkastella myös sen kautta: marginaalista katsottuna kuva saattaa näyttää erilaiselta kuin keskustasta katsoen.

PARTIKKELIT FENNISTIIKAN HISTORIAN MARGINAALISSA

Silmiinpistävää partikkelien määrittelyn historiassa on ollut juuri se, että partikkelit ovat olleet kieliopintekijöille marginaalinen kategoria. Kielen sanojen kolmijako nomineihin, verbeihin ja partikkeleihin periytyy fennistiikkaan eurooppalaisesta kielioppitraditiosta (ks. Kärnä 2000: 182, 203). Suomen kieliopissa jako on toiminut niin, että päähuomio on keskitetty nomineihin ja verbeihin, joiden taipuminen on tarjonnut mielenkiintoisia kysymyksiä kieliopintekijän pohdittaviksi, ja partikkelit on määritelty morfologian perusteella suhteessa niihin: kun kielen kaksi pääkategoriaa, nominit ja verbit, taipuvat kumpikin luonteenomaisella tavallaan, ovat partikkeleita ne sanat, joilta taiputus puuttuu.

Euroopan kielten kuvauksissa on vanhastaan muitakin tapoja käyttää termiä partikkeli. Yhteistä näille eri termin käyttötavoille on, että partikkelilla tarkoitetaan sellaista taipumatonta sanaa, joka jää (erilaisten) sanaluokkajaottelujen ulkopuolelle. Esimerkiksi *asteikkopartikkeli* ja *kieltopartikkeli* ovat luokkia, joita ei ole saatu sopimaan taipumattomien sanojen neljään alaryhmään: adverbeihin, p-positioihin, konjunktioihin tai interjektioihin. (Ks. tarkemmin Kärnä 2000: 182, 203.) Sama ajattelutapa ilmenee suomen kielen kuvauksissa: (perinteisen) morfologisen määrittelyn mukaan se, mikä ei ole nomini eikä verbi, on partikkeli (laaja käyttö); kapeamman käyttötavan mukaan se, mikä ei ole myöskään adverbi, p-positio, konjunktio tai interjektio, on partikkeli. Kummassakin tapauk-

nessa »partikkeli» on jaon viimeinen luokka, joka muodostuu vaikeimmin määriteltävistä sanoista; näin siihen liittyy lähtökohtaisesti jäännöskategorian luonne. Tämä piirre näkyy selvästi tavassa, jolla termiä on käytetty suomalaisen kieliopinkirjoituksen historian eri vaiheissa.¹

Myös semanttisella, sanojen ja maailman suhteeseen nojaavalla perusteella kuvattuna partikkelit ovat suomen kielen sanaluokkien kuvauksessa saaneet jäännöskategorian luonteen: tätä kautta tarkasteltuna partikkelit ovat olleet sellaisia sanoja, joilla ei ole omaa merkitystä. Semanttisen määrittelyn suomen kielen partikkelien kategoria sai 1850-luvulla, joten tällä luokittelutavalla on pitkä historia sanaluokkien jaottelussa. Erityisesti 1900-luvulla se on kuitenkin kielenkuvauksissa ollut epäsuosittu (Stassen 2000).²

Kuvattaessa suomen kieliopin kehittymistä 1800-luvulla on eniten huomiota kiinnitetty sijajärjestelmän ja nominitaivutuksen kuvauksen kehittymiseen. (Ks. esim. Hovdhaugen ym. 2000: 200–206; Häkkinen 2000; Wiik 1989–1991.) Tämä on luonnollista: 1800-luvun kieliopin kuvauksen historia voidaan nähdä vähittäisenä irtautumisena latinan kieliopin mallista ja suomen kielen omasta ominaislaadusta nousevan kuvaustavan etsimisestä. Tässä tehtävässä suomen sijajärjestelmän kuvaaminen muodosti erityisen selvän haasteen. Kielioppeja on suhteutettu toisiinsa nimenomaan sillä perusteella, kuinka ne selvisivät tästä haasteesta.

Tästä sinänsä aivan perustellusta näkökulmasta tarkastellen keskeisiä vaikuttajia ovat von Beckerin ja Eurénin kieliopit. Häkkinen toteaa, että Reinhold von Beckerin *Finsk Grammatik* (1824) oli sekä teorian että käytännön kannalta suursaavutus, josta tuli lähtökohta tai suoranainen esikuva monille seuraavillekin kieliopeille. Gustaf Renvallin vuonna 1840 ilmestyneen kieliopin hän sen sijaan katsoo jääneen vähemmälle huomiolle lähinnä siksi, että kielipoliittiset suhdanteet 1800-luvun alussa olivat enemmän itämurteita edustavan Beckerin eduksi. Aikalaisista Beckerin kielioppia kohtaan arvostusta ilmaisivat muiden muassa Helsingin yliopiston ensimmäinen suomen kielen lehtori Carl Niclas Keckman, kieliopintekijä Gustaf Erik Eurén ja myös Elias Lönnrot. Edes länsisuomalainen Eurén ei maininnut Renvallia selostaessaan oman kielioppinsa (1846) esipuheessa edeltäjiensä merkittävimpiä saavutuksia, vaan piti ehdottomana ykkösenä Beckerin kielioppia. (Häkkinen 2000: 176–177.) Näin siis Häkkisen mukaan Renvallin kielioppi ei saanut aikalaisiltaan sitä arvostusta, jonka se olisi ansainnut.

Myös myöhemmässä kielioppien historian tutkimuksessa Renvallin kielioppi on jäänyt Beckerin kieliopin varjoon. Pohjoismaisen kielitieteen historia toteaa Renvallin kieliopista: »Theoretically this work is not as interesting as von Becker's grammar.» (Hovdhaugen ym. 2000: 202.) Renvallin kielioppi jää vähälle huomiolle (vaikka Renvallin muita

¹ Sanaluokkajakoa tällaisesta näkökulmasta tarkastellessa tulee yleisemminkin näkyviin kategorioinnin jäänkösettömyyden problematiikka. Jos kieltä halutaan kuvata siten, että se saadaan loppuun asti luokitelluksi — jos siis kuvaaminen nähdään luokitteluna —, silloin näkyy tarvittavan jäännöskategoriaa, johon sijoittaa se, mikä ei muualle sovi.

² 1900-luvun lopulla erityisesti Langacker (1987) ja Givón (1983) ovat kuitenkin tuoneet vahvasti esiin tällaisen niin kutsutun notionaalisen lähestymistavan sanaluokkiin. Esimerkiksi Langacker määrittelee verbit siten, että ne osoittavat prosessin, kun taas substantiivit ja pronominit osoittavat olion. Näin sanaluokan määrittämisessä ratkaisevaksi nousee se, millaisena puhuja haluaa esittää sanan suhteen maailmaan. Juuri nomien ja verbien eronteossa tämä lähestymistapa on hedelmällinen ja valaiseva, mutta notionaalisen lähestymistavan sanaluokkajakoon ei voi kuitenkaan nähdä tuoneen erityistä valaistusta nimenomaan partikkelien määrittelykriteereihin.

saavutuksia, muun muassa ortografian kehittäjänä ja sanakirjan tekijänä, käsitelläänkin), kun Beckeristä vedetään melko suora linja Euréniin: »These ideas were further developed in Eurén's grammar of 1849, which is the first extensive grammar of Finnish after Becker's 1824 contribution.» (Mts. 203.)

Kun näkökulmaksi otetaan partikkelien ja yleensäkin sanaluokkien kuvaustradition muotoutuminen, Renvallin kielioppi on kuitenkin keskeinen. Vaikka Renvallin kielioppi on sijojen käsittelyn kannalta vähemmän vaikuttava kuin Beckerin, niin nimenomaan sanaluokkaratkaisuissa Renvall näyttää saaneen välittömästi seuraajia. Perinne, joka alkaa Renvallin kieliopissa, vahvistuu 1800-luvun mittaan ja elää osin edelleen. Se on myös ohjannut tutkijoiden havainnontekoa vakiintuneena mallina, jonka olemassaoloa ei välttämättä tule edes ajatelleeksi.

KIELIOPPI OSANA KIELIOPPITRADITIOTA

TRADITION VOIMA: GENETZ JA HÄNEN VAIKEUTENSA
TOTEUTTAA VAKIINTUNUTTA MALLIA

Tutkimusta ja tutkijoita ohjaavan perinteen voima tulee partikkelien käsittelyn kannalta havainnollisesti esiin, kun tarkastelee Arvid Genetzin partikkelitutkimusta vuodelta 1890. Genetzin teos »Suomen partikkelimuodot» on ensimmäinen varsinaisesti suomen kielen partikkeleihin (laajassa merkityksessä) keskittyvä tutkimus; Genetz itse toteaaakin teoksensa esipuheen aluksi tutkivansa nimenomaan partikkeleita siksi, että nomineista ja verbeistä on jo tehty tutkimuksia, mutta partikkeleista ei. (Ks. mts. VI–VII.)

Asettamalla tutkimusaiheensa näin hän käsittelee sanaluokkien jakoa nomineihin, verbeihin ja partikkeleihin itsestään selvänä ja sinänsä ongelmattomana. Hän myös määrittelee tutkimuskohteensa muiden sanaluokkien kautta kuvaten partikkelit nomineja ja verbejä myöhäisemmiksi ja niistä syntyneiksi sanoiksi.

Partikkelit, s.o. kaikki semmoiset sanat, jotka muotonsa tai merkityksensä taikka molempien puolesta poikkeavat kielen sanojen kahdesta muusta pääryhmästä, nomineista ja verbeistä, vaikka ovatkin todistettavasti näistä syntyneet, jaamme *vanhan tavan mukaan* neljään lajiin: adverbeihin – –; postpositiooneihin ja prepositiooneihin – –; konjunktsiooneihin – –; ja interjektiooneihin – –. (Mts. 1.) (Kursivointi meidän.)

Partikkelien ryhmän alajakokin on Genetzin mukaan siis varsin vakiintunut: on olemassa »vanha tapa», jonka mukaan partikkelit voidaan jakaa ryhmiin, vaikka varsinaisesti partikkeleihin keskittyvää tutkimusta ei kukaan olekaan vielä tehnyt! Tämä »vanha tapa» sekä yleensäkin käsitys partikkeleista kielen sanojen yhtenä pääryhmänä periytyvät 1800-luvun kieliopeista. Myös sanakirjaperinteellä on siihen osuutensa: Genetzin aineiston runkona ovat Lönnrotin sanakirjasta poimitut esiintymät, joiden sanaluokka oli valmiiksi määritetty. Lönnrotin aineisto muodostaa pohjan, johon kaikkea muutakin aineistoa suhteutetaan:

Ensiksi oli tietysti Lönnrot' in suuri sanakirja tarkoin läpikäytävä ja siitä poimittava kaikki, mitä suinkin saattoi partikkeliksi lukea. Saadakseni mahdollisuuden mukaan hänen esittämänsä sanat todistetuiksi ja täydennetyiksi otin sitten kaikis-

ta painetuista ja painamattomista murteentutkimuksista, jotka suinkin käsiini sain, ynnä niihin kuuluvista kielennäytteistä, mitä aineeseeni kuului. Siten saadut muistoonpanot, lähes kaksikymmentätuhatta luvultaan, järjestin grammatillisten kategorioiden ja suomen muoto-opin tähän asti saavutetun kannan mukaan teokseni ensimmäiseksi osaksi. (Genetz 1890: VII.)

Genetz rakentaa käsittelynsä tämän vakiintuneen jaon varaan siitä huolimatta, että hänen empiirinen, aineistosta lähtevä tutkimuksensa näyttäisi antavan paljonkin aihetta jaon kyseenalaistamiseen ja partikkelin käsitteen pohtimiseen yleensäkin. Genetz nimitäin tuo useita kertoja esiin sen, että aineiston sovittaminen valmiiseen kaavaan ei oikeastaan onnistu. Myös vastaväittäjä Donner arvosteli lausunnossaan (1890) asioiden esittämisjärjestystä ja työn rakennetta, vaikka hän toisaalta kehuikin työn aineiston ja sisällön rikautta.

Jo esipuheessa Genetz joutuu toteamaan mainitsemiensa vakiintuneiden ryhmien ongelmat:

Nämät partikkelilajit eivät kuitenkaan aivan jyrkkään erotu toisistaan; löytyy näet sanoja, jotka ovat kahden lajin välimailla, ja toisia, joita käytetään milloin yhden milloin toisen tai kolmannen lajin virassa, samoin kuin monessa tapauksessa on vaikea tai mahdoton tarkkaan erottaa partikkeleita nomineista tai verbeistä. (Genetz 1890: 1–2.)

Ongelma koskee suomen kielen erityislaatua: koska »partikkelit» ovat usein nomini- tai verbiparadigmasta kiteytyneitä taivutusmuotoja, jotka eivät ole aina menettäneet koko taivutustaan, on luonnollisesti vaikeaa rajata kategorioita täsmällisesti, ainakaan morfologisin perustein. Myöskään aineiston tarkempi luokittelu ei suju ongelmitta: ryhmitellessään partikkeleita Genetz joutuu usein turvautumaan lopuksi ryhmään »muut», jossa hän käsittelee niitä aineistonsa esiintymiä, jotka jäävät vakiintuneiden ryhmien ulkopuolelle, esimerkiksi »muut erilliset adverbit», »muut konjunktioonit».

Genetzin ratkaisu aineiston ja vakiintuneiden kategorioiden, toisin sanoen empirian ja perinteen, yhteen sovittamisessa ei kuitenkaan ollut lähteä muuttamaan vakiintuneita kategorioita. Sen sijaan hän jakoi teoksensa kahteen osaan. Ensimmäisessä osassa hän noudatti valmista kaavaa todeten matkan varrella useaan kertaan sen tuottamat ongelmat. Teoksensa toisessa osassa hän sitten luopui tästä kaavasta ja alkoi käsitellä niitä asioita, jotka koki kaikkein mielenkiintoisimmiksi:

Edellisessä osassa esittäessämme Suomenmaan kielimurteiden ja suomen sekä vanhemman että uudemman kirjakielen partikkelimuotoja kieliopin kategorioiden mukaan, olemme yleensä jättäneet pois kaikki etymologiset selitykset hämäämistä muodoista, ottaaksemme ne erikseen käsiteltäviksi tässä toisessa osassa, jossa saatamme kulloinkin liikkua vapaasti partikkelien koko alalla, *huolimatta kieliopin rajoituksista* – –. (Genetz 1890: 140; kursivointi meidän.)

Vaikka Genetz siis koki kieliopin rajoittavaksi tekijäksi partikkelien empiirisessä tutkimisessa, hän katsoi tarpeelliseksi ensin tehdä esityksen, jossa vakiintuneet kategoriat tunnustetaan. Vasta sitten hän antoi omille havainnoilleen vallan. Kieliopin kannan on täytynyt olla vuoteen 1890 mennessä hyvin vakiintunut voidakseen toimia näin selvänä ohjenuorana, ja lisäksi perinteessä on täytynyt olla jotain, mikä esti valmiiden kategorioiden kyseenalaistamisen ja muuttamisen. Mistä näin voimakas tradition paine syntyi ja mikä

sitä ylläpiti? Vastausta voisi etsiä myös ensisijaisesti tieteensosiologisoin keinoin, mutta me pysyttelemme tällä kertaa pääasiassa kielentutkimuksen sisällä ja tarkastelemme sitä, kuinka käsite *partikkeli* 1800-luvun mittaan vakiintui kielioppiperinteeseen mutta ei sanakirjoihin ja kuinka siitä kielioppiperinteen puolella tuli vähitellen itsestäänselvyys, jota ei enää pohdittu.

PARTIKKELI VARHAISIMMISSA
SUOMEN KIELEN KIELIOPEISSA

Varhaisimmissa tunnetuissa suomen kieliopeissa 1600-luvulta 1800-luvun alkupuolelle asti ei yläkäsitettä *partikkeli* vielä käytetä, vaan niissä käsitellään erikseen adverbija, prepositioita, konjunktioita ja interjektioita, joskin jo Martiniuksella (1689) on taipumatomien sanojen yläkategoria (*De partibus Orationes Indeclinabilibus*); Petraeukselta (1649) tällainen yläkategoria puuttuu, vaikka Martiniuksen jaottelu on muuten paljolti Petraeuksen kaltainen. Nämä kieliopit ottivat latinan kielioppien jaottelun sellaisenaan lähtökohdakseen, ja myös sanaluokkajaottelu noudattaa latinan kuvauksen mallia. Näissä kieliopeissa *adverb*in kategoria on hyvin laaja ja heterogeeninen ja sisältää monia alaryhmiä: Petraeuksella (1649) *adverb*in alaryhmiä on 26, Martiniuksella (1689) 29 ja Vhaelilla (1733) 21. Adverbien luokka käsittää sellaisia yksiköitä, joita on myöhemmin sijoitettu muualle — nimenomaan partikkelien johonkin muuhun alakategoriaan. Esimerkiksi Martiniuksen 29 adverbiryhmän joukossa on muun muassa ryhmät *adverbi responendi: no, hoi* ja *adverbi vocandi: kuuletkos*, jotka ovat juuri niitä kielenaineiksia, jotka ovat jääneet nelijakoisen laajan partikkeliluokan ulottumattomiin ja joita on nimitetty esimerkiksi dialogipartikkeleiksi (vrt. Suomen kielen deskriptiivinen kielioppi, tulossa). Suomen kieliopin kuvauksen varhaisimmissa vaiheissa *adverb*in kategoria siis toimi jäännösluokkana, johon kirjoittaja sijoitti kenties kiinnostavat mutta joka tapauksessa vaikeasti luokiteltavat sanat. Luokittelevana käsitteenä *partikkelia* käytettiin lähinnä vain suppeassa 'liitepartikkelin' merkityksessä; esimerkiksi Becker (1824: 71) esittää luokan *particulae encliticae*, johon kuuluvat liitepartikkelit *kin, ka, kä, kaan, kään*. Nämä hän liitti kuitenkin laajaan *adverb*ikategoriaan (ks. Becker 1824: 159).

Beckerin kielioppi (1824), joka oli muissa suhteissa keskeinen uudistaja (ks. Häkkinen 2000: 176; Wiik 1990: 12), oli sanaluokkien käsittelyssä samalla linjalla kuin edeltäjänsä. Becker erotti kahdeksan sanaluokkaa, joista viimeiset neljä ovat *adverbia, postpositiones, conjunctiones* ja *interjectiones*; *adverb*iryhmiä Beckerillä on edelleen 13. Becker kiinnitti huomiota siihen, että konjunktiot ja interjektiot eivät taivu. Adverbija ja postpositioita hän luonnehti käsitteellä »obetydiligen böjliga». Hän ei kuitenkaan vielä käyttänyt taivutusmorfologian puuttumista sanaluokkajaon perusteena.

Partikkeli kategoriana, johon kuuluvat ne kielen sanat, joita ei saada sijoitetuksi muualle, näyttäytyy kuitenkin ensimmäisen kerran jo ennen kuin sitä varsinaisesti käytetään sanaluokkana. Juden (1818) käsittelee kieliopissaan systemaattisesti vain nomineja ja verbejä. Otsikon »Utredningar i blandade ämnen» alla hän kuitenkin pohtii muun muassa joitakin sanoja, jotka eivät asetu sanaluokkajakoon:

Följande ord: *mar, endä, endäs, och jahka* tyckas ej höra under någon rubrik af Partes Orationes, hvarföre de torde kunna anses för blotta partiklar. (1818: 95.)

Judenin kieliopissa käytetään muutenkin termiä *partikkeli* merkityksessä 'osanen', ja partikkeleita ovat sellaiset kielen sanat, jotka eivät sovi sanaluokkajakoon. Hän siis piti partikkelia jäännösluokkana: ne sanat, jotka eivät sovi sanaluokkajakoon, ovat »vain osasia».

RENVALLIN KIELIOPPI 1840

Ensimmäinen kielioppi, jossa partikkeli (*partikel*) esiintyy (sittemmin vakiintunutta laajaa käyttöään vastaavasti) yläkategoriana ja kielen kolmantena pääsanaluokkana (kuten Genetzillä), on Gustaf Renvallin kielioppi *Finsk språklära* (1840). Renvall oli merkittävä kielitieteellisen ajattelun kehittäjä, joka toimi monella kielentutkimuksen osa-alueella. Hän seurasi aikansa kansainvälisiä suuntauksia ja muita Euroopan kieliä käsitteleviä tutkimuksia ja kuvasi suomen kieltä tylogisesta näkökulmasta verraten tutkimuksissaan muun muassa suomen sijajärjestelmää muiden kielten prepositioihin. Pohjoismainen kielitieteen historia luonnehtiikin Renvallia (erityisesti tämän väitöskirjan perusteella) komparativistiksi. (Ks. Hovdhaugen ym. 2000: 202.) Renvall ei siis ollut kiinnostunut vain suomen kielestä sinänsä vaan ehkä ennemminkin kielten välisistä eroista ja sitä kautta kielestä yleensä.

Myös Renvallin kieliopin leimallinen piirre on sen kielten välisiä yleistyksiä tavoitteleva lähtökohta. Tämä käy välittömästi ilmi tavasta, jolla hän aloittaa sanaluokkien käsittelyn: hän toteaa kaikista kielistä tavallisesti löytyvän kolmenlaisia sanoja tai sanaluokkia, *partes orationis*.

Till följe af människans medfödda anlag och förmåga att med ord uttrycka sina tankar, och enligt tankeförmågans logiska regler, pläga *i alla språk* finnas tvenne, till både form och bemärkelse olika slag eller klasser af ord (*partes orationis*), nemligen 1. Nominer, begrepps ord, benämningar på särskilta begrepp, 2. Verber, omdömes ord, hvarmedelst begrepp copuleras och sammanställas till omdömen och meningar: och begge dessa slags ord pläga hafva sina bestämda, olika former, äro flexibla, samt 3. Partiklar, smärre, formlösa, embryotiska, oftast inflexibla ord, som *i alla språk* pläga förefinnas, för att dermed uttrycka Nominers och Verbers vissa egna förhållanden i afseende å tid, rum, sätt m.m. äfvensom att beteckna särskilta meningars inbördes sammanhang och andra kombinationer. (Renvall 1840: 13.) (Kursivoinnit meidän.)

Renvall käyttää siis *partikkelia* sanaluokan nimenä ja esittää sille myös määritelmän, joka on ehkä vielä pikemminkin luonnehdinta: partikkelit ovat pieniä, muodottomia, idullaan olevia sanoja, jotka usein ovat taipumattomia ja ovat olemassa ilmaistakseen nominien ja verbien suhdetta aikaan, paikkaan, tapaan ynnä muuhun ja kuvatakseen tiettyjen lauseiden sisäisiä suhteita ja muita yhdistelmiä. Ne näyttävät siis olevan jotain vaikeasti määriteltävää, joka eroaa kielen muista, täsmällisemmin määriteltävistä sanoista. Ajatus pikkusanojen joukosta, johon kuuluvat ne osaset, jotka eivät sovi muihin kategorioihin, näkyy siten myös Renvallin luokituksessa.

Partikkelit Renvall jakaa alaryhmiin todeten, että ne tavallisesti jaetaan käytön mukaan prepositioihin, adverbien, konjunktioihin ja interjektioihin. Myös tässä käsityksen jaon tavanmukaisuudesta täytyy viitata muiden kielten kielioppien antamaan malliin, koska suomesta ei vielä kukaan ollut esittänyt näiden alaryhmien yhdistämistä yhdeksi sanaluokaksi. Hän sanoo myös, että varsinaisia partikkeleita suomessa on vähän, koska niistä useimmat ovat nomini- tai verbikantaisia:

▷

Finskan har få egentliga Partiklar, ty de flesta utgöras af Nominal- eller Verbalbøjelser, som vanligen antagit en något afvikande bruk och ofta contraherad form. (Renvall 1840: 15.)

Vaikka Renvall tunnetusti perehtyi Sylvester de Sacyn niin kutsuttuun yleiseen kielioppiin (ks. Renvall 1840)³, jossa sanaluokat määriteltiin notionaalisesti (ks. Hovdhaugen ym. 2000: 140; Karlsson 2000: 38), ja vaikka hän täten perusti sanaluokkajaon olennaisesti merkityksen varaan, oli erityisesti partikkelien määrityksessä nimenomaan muoto hänellä keskeinen. Näyttää siis siltä, että Renvall pitää yleisellä tasolla partikkelien sanaluokan ominaisuutena sitä, että ne eivät taivu (»Finskan har få egentliga Partiklar, d.ä. ord utan bestämd form», Renvall 1840: 120). Mutta suomen kieleen sovellettuna tämä kriteeri aiheuttaa sen, että suomesta löytyy vain vähän partikkeleita, koska useimmat muiden kielten partikkeleita vastaavat sanat ovat suomessa verbin tai nominin taivutusmuotoja. Vertailu muihin kieliin tapahtuu näin kahdella tasolla. Renvall kuvaa suomen kieltä yhtenä kielenä muiden joukossa: hän osoittaa suomen erilaisuutta verrattuna muihin käyttäen kuitenkin yhteistä kuvausmallia.

Partikkelien sanaluokka, jota Renvall on suomen kielen kuvaukseen istuttamassa, on siis alun alkaen hiukan vaikeasti sovellettavissa kieleen, jossa taivutusmorfologialla on niin keskeinen tehtävä kuin suomessa. Toisaalta ehkä juuri taivutusmorfologian keskeisyys teki tämän jaon houkuttelevaksi. Renvall tunnistaa ristiriidan kansainvälisestä traditiosta otetun kategorian ja tutkittavan kielen ominaisuuteen välillä ja pohtii sitä. Hän ratkaisee ongelman osin sillä, että ei pidä kieliopin antamaa kuvaa täydellisenä vaan sanoo, että kuva täydentyy leksikon kautta. Kieliopissa on esitetty lista substantiiveista, joiden taivutusmuotoja käytetään suomessa kuten muissa kielissä partikkeleita. Lista käsittää 20 eri substantiivia, ja jokaisen yhteydessä on lueteltu joukko partikkeleina käytettäviä taivutusmuotoja.⁴ Niiden todetaan kuitenkin olevan vain esimerkkejä, ja täydellisemmän kuvan saamiseksi opastetaan leksikon puolelle: »Huru härmed sig förhåller, ses fullständigt i Språkets Lexicon; endast några exempel skola här anföras». (Renvall 1840: 120.) Renvall on tunnettu myös sanakirjastaan, jota hän valmisteli yhtäaikaaisesti kieliopin kanssa; viittaukset leksikkoon johtavat suoraan sinne. (Sanakirjaan palaamme artikkelin loppupuolella.)

RENVALLISTA ETEENPÄIN

Huolimatta siitä, että partikkelin kategoria oli suomen kielen ominaislaadun kannalta ongelmallinen ja että Renvall toi ongelmat myös eksplisiittisesti ilmi, kategoria omaksuttiin suomalaiseseen kielioppitraditioon varsin nopeasti. Vaikka Renvallia vanhemman perinteen mukaista jakoa esiintyi vielä usean vuosikymmenen ajan harvakseltaan (ks. esim. Stenbäck 1844; Länkelä 1867; Ronkainen 1881), Renvallin kieliopin mukainen sanaluokkien kolmijako vakiintui ja alkoi toistua kieliopeissa heti 1840-luvulla (ks. Finelius 1845; Eurén 1846; Collan 1847). Sitä, kuinka partikkelien sanaluokka sopii juuri suomen kielen kuvaamiseen verrattuna muihin kieliin, ei enää juuri pohdittu.

³ Sacyn vaikutus Renvallin ajatteluun olisi sinänsäkin kiintoisa tutkimusaihe, mutta ei tämän artikkelin alaa.

⁴ Renvallin kieliopin lista keskeisimmistä substantiiveista, joiden taivutusmuotoja käytetään partikkeleina: *ala, esi, ensi, ilma, jälki, kansa, kauka, kausi, keski, kohta, luo, ohi, perä, puoli, pää, taka, tykö, vasta, vuo, yli* (Renvall 1840: 120–122).

Osa Renvallin jälkeisistä kieliopeista soveltaa sanaluokkajakoa suoraan tuomatta esiin perusteluja sen puolesta tai määrittelemättä sanaluokkia sen kummemmin. Argumentaation väheneminen kieliopeissa on selvästi yhteydessä siihen, että koulukäyttöön alettiin tehdä yksinkertaisempia versioita, kun suomen kielestä tuli oppiaine kouluihin vuonna 1841. Esimerkiksi Finelius (1845) omaksuu Renvallin luokittelun, mutta jättää sen argumentaation toistamatta; Fineliuksen kielioppi oli alkeiskouluille suunnattu, mikä paljolti selittää argumentaation puuttumista. Näin koulujärjestelmän vakiintuminen edesauttoi myös kieliopin kirjoittamisen vakiintumista.

Osassa kieliopeista sanaluokkakategoriat otetaan annettuina, mutta niiden määrittelyssä ja rajaamisessa nähdään paljon vaihua. Aluksi rajaaminen tapahtuu pääasiassa morfologisin perustein, ja Renvallin käyttämä morfologinen määrittely — partikkelit ovat sanoja, jotka eivät taivu — saa yhä keskeisemmän aseman. Sitä käyttää esimerkiksi Koranteri (1845: 15): »Sanat ovat taipuvaliset eli taipumattomat. Taipumattomat, joita pannaan taipuvaisten pääsanojen väliin täytteeksi eli lisäksi, kutsutaan väliköiksi.» Väliköillä Koranteri tarkoittaa nimenomaan partikkeleita, jotka siis erotetaan omaksi luokakseen juuri taipumattomuuden perusteella.

Myöhemmin partikkelit saavat yhä selvemmin myös semanttisen määrittelyn, joka Renvallilla tuli esiin vain ohimennen. Semanttisen määrittelyn tuo kielioppiperinteeseen ennen muuta Gustaf Erik Eurén (1849; 1852). Eurén kirjoitti useita koulukielioppeja, jotka olivat hyvin suosittuja ja pysyivät kauan käytössä: viimeiset painokset niistä otettiin 1880-luvulla. Ensimmäiset kieliopit olivat ruotsinkielisiä, mutta vuonna 1852 Eurénilta ilmestyi myös suomenkielisiä kouluja varten tarkoitettu kielioppi otsikolla Suomalainen kielioppi Suomalaisille.

Ensimmäisen kielioppinsa (1846) esipuheessa Eurén sanoo uutta kielioppia tarvittavan, koska Beckerin kielioppi, jota hän sinänsä arvosti, alkoi olla vanhentunut. Hän toteaa vertailevan kielitieteen osoittaneen, että jokaisella kielellä on oma erityislaatusa, jolle kuvaus on perustettava: enää ei ole hyväksyttävää pakottaa kaikkien kielten kuvausta latinan malliin. Juuri tämä näyttää johtaneen Eurénin tarkastelemaan suomen kieltä suomalaisuuden ilmentäjänä, mistä seurauksena oli se, että kielen merkitys nousi keskeiseen asemaan ja koko kuvaus sai semanttisen perustan.

Edeltävistä kieliopeista Eurén mainitsee siis vain Beckerin, ja Renvallin kielioppi sivuutetaan. Sanaluokkien käsittelyssä Eurén kuitenkin toimii pääasiassa Renvallin kieliopin antaman mallin mukaisesti: hän erottaa toisistaan kolme pääluokkaa, nominit, verbit ja partikkelit — suomeksi nimiköt, tehdiköt ja avukot. Kiinnostavaa Eurénin partikkelien käsittelyssä on ennen muuta se, kuinka sen kautta kuvastuu se ajattelutavan muutos, jonka Eurén koki siirtyessään kuvaamaan suomen kielioppia suomen kielellä. (Ks. myös Herlin 2002.)

Eurénin vuonna 1849 ilmestynyttä ruotsinkielistä kielioppia pidetään hänen tieteellisenä pääteoksenaan, ja esimerkiksi Pohjoismaisen kielitieteen historia luonnehtii sitä ensimmäiseksi kattavaksi suomen kieliopiksi Beckerin jälkeen (Hovdhaugen ym. 2000: 202). Tässä teoksessa Eurén viittaa partikkelien erottamisen kriteerinä merkitykseen vielä hyvin lyhyesti: »Så väl till sin betydelse som böjlighet äro orden af tre slag: nomina, betecknande sak, verba, som utmärka handling, och partiklar, som uttrycka ett förhållande.» (1849: 36.) Sanaluokat erotetaan siis toisistaan sekä muodon että merkityksen perusteella, mutta partikkelien »merkitykseksi» annetaan suhteen ilmaiseminen, mikä oikeastaan

▷

on vain pelkistys Renvallin esittämästä näkemyksestä. Merkitys on vielä tässä kieliopissa ikään kuin jälkeensä lisätty morfologisin perustein tehtyyn jakoon, eikä sitä pohdita laajemmin.

Partikkelien alaryhminä Eurén esittää postpositiot, adverbit, konjunktiot ja interjektioit; ryhmät ovat käytännössä samat kuin Renvallilla ja muilla häntä seuranneilla (esim. Fineliuksella), mutta prepositioiden sijasta puhutaan postpositioista. Renvallin (1840: 120–122) esittämä lista nomineista, joiden sijat toimivat suomessa partikkeleina, esiintyy miltei sellaisenaan Eurénin kieliopissa, mutta sijoitettuna postpositioiden alaryhmään (Eurén 1849: 101–103). Interjektioit esitetään viimeiseksi listana, joka puolestaan on melkein sama kuin sekä Renvallin että Beckerin kieliopissa. Eurénin ruotsinkielinen kielioppi on siis sanaluokkajaon ja partikkelien käsittelyn osalta varsin tiukasti sidoksissa edeltäjiinsä ja varsinkin Renvallin esittämiin kategorioihin.

Mutta Eurénin Suomalainen kielioppi Suomalaisille (1852) ilmaisee toisenlaista käsitystä kielestä kuin aiemmat kieliopit (ks. Herlin 2002). Suomenkielisellä kieliopilla oli eri yleisö kuin ruotsinkielisellä: se oli suunnattu sellaiselle yleisölle, jonka ei oletettu tuntevan kansainvälistä traditiota. Eurénin suomenkielinen kielioppi oli pedagogisia tarpeita palveleva oppikirja, joka oli tarkoitettu suomenkielisille suomalaisille oppaaksi oman äidinkieltensä tuntemiseen, eikä vieraskielisille lukijoille tarkoitettu kuvaus suomesta yhtenä kielenä muiden joukossa. Tämän seurauksena myös tradition ohjausvaikutus kieliopin kirjoittamisessa väheni. Lisäksi omakielisten termien kehittäminen — työ, jota Eurén jatkoi Koranterin (1845) kehittämien termien pohjalta — ohjasi sitä tapaa, jolla kieltä kuvattiin. Kun Eurén nimesi »partikkelit» »avukoiksi», hän otti kantaa myös niiden tehtävään kielessä.

Tässä äidinkieliä oppijoita palvelevassa kieliopissa nostetaan etualalle muotojen sijasta merkitys ja kielen yhteys mieleen. Myös sanaluokkajako, jossa pääluokat kyllä säilyvät samanlaisina kuin ruotsinkielisissä kieliopissa, perustetaan ensisijaisesti sanojen merkityksen varaan ja sitä pohditaan huomattavasti aiempaa laajemmin:

Sekä erinäisen merkityksen, jonka sanat sielusta lähteissään ovat saaneet, että ulkonaisen muodostumisensa vuoksi jakautuvat sanat kolmeen suureen luokkaan, jotka ovat: a) Nimiköt, merkiten jonkun kappaleen, aineen, asian eli muodon nimeä —. b) Tehdiköt, merkiten jotakin tekemistä —. c) Avukot, jotka ovat pieniä sanoja, kahden edellisen luokan sanain avuksi kielessä käytettyjä, niinkuin: ja, eli, vaikka, koska, oi. (Eurén 1852: 37–38.)

Eurén noudattaa kieliopissaan kansainvälistä pedagogista periaatetta, jonka olennaisena ajatuksena on saada oppilas lukemisen lisäksi kirjoittamaan (ks. Stark 1968: 136, Heikkinen 1981: 23–24). Kieliopissa puhutellaan tuon tuostakin lukijaa kehottaen häntä itse pohtimaan tai harjoittelemaan esiin otettuja asioita. Niinpä sanaluokkienkin käsittely jatkuu:

Tarkemmin erottaaksemme kahden ensimmäisen luokan sanat toinen toisistansa, asettakaamme muutamia niistä rinnatusten, josta päätettäköön mitkä ovat nimiköitä, mitkä tehdköitä. Avukot kyllä helposti tunnetaan, koska eivät kuulu kumpaankaan edelliseen luokkaan, joihin kielen pääsanat kuuluvat. (Eurén 1852: 38.)

Tätä seuraa sanaluettelo, josta on erotettava nimiköt ja tehdköt sekä tehtävän oikea vastaus ja selitys. Vielä yhden lukuharjoituksen jälkeen mennään kirjoitusharjoitukseen,

jossa lukijaa kehoitetaan itse kirjoittelemaan eri luokkien sanoja ja pohtimaan niitä: »*kala* on sen elävän nimi, jota pyydetään, ja *kalastaa* ainoastaan se teko, jolla kalaa pyydetään». Myös tässä yhteydessä pohditaan avukoiden tehtävää: »Kolmannen luokan sanat eivät merkitse kumpaakaan, ei tekemistä eikä nimeä. — Ne ovat edellisten luokkain sanoille avuksi.» (Mts. 38.)

Vasta tämän merkityksiä pohtivan jakson jälkeen otetaan esiin morfologinen ero:

Toiseksi erkanevat näiden eriluokkain sanat toinen toisistansa ulkonaisen muodostumisensa vuoksi. Kahden ensimmäisen luokan sanat saavat päätteitä, mutta kolmannen ei saakaan. — Kolmannen luokan sanat ovat taipumattomat, sillä ne eivät taivu päätteille. (Eurén 1852: 39.)

Nähdäksemme juuri tässä alkaa yksi merkittävä partikkeleihin liittyvä määrittelyperinne: se, että partikkelit määrittellään myös merkityksensä puolesta toisten sanaluokkien kautta jäännösrhymäksi. Partikkelit on Eurénin mukaan helppo erottaa muista sanoista, koska niitä ovat kaikki ne sanat, jotka eivät kuulu kumpaankaan muuhun luokkaan. Lisäksi niillä ei ole merkitystä, kuten muilla sanoilla on, vaan ainoastaan muille sanaluokille alisteinen avustava rooli.

Juuri merkitykseen perustuva kuvaus johti kahdella tavalla merkittävään asiaan. Ensinnäkin: sana, jolla ei ole merkitystä, on väistämättä perifeerinen. Toiseksi: avukoilla eli partikkeleilla ei ole määritelmän mukaan merkitystä, mutta tehtävä niillä kyllä on. Niitä käytetään toisten sanojen apuna. Partikkelien alaryhmille, jotka Eurénilla omaperäisistä termeistä huolimatta ovat käytännössä samat kuin monilla edeltäjillään eli postpositiot, adverbit ja konjunktiot, etsitään myös perusteluja tältä pohjalta: »Avukot eli apusanat ovat useampaa lajia, aina sen avun suhteen, jonka he kielen muille sanoille tekevät.» (Mts. 107.)⁵ Tästä siis saa alkunsa koko laajan partikkelikategorian ontto: jos määritelmä on semanttinen, tämä laaja partikkeliryhmä ei ole aito, siis perusteltu.

Partikkelikäsitteen vakiintumisen 1800-luvun mittaan voi siis nähdä monivaiheisena sarjana. Ensin vakiintui Renvallin fennistiikkaan tuoma käsitys kielen sanojen morfologisesti määrittävistä kolmijaosta: kukaan ei Renvallin jälkeen jatkanut hänen pohdintojaan siitä, soveltuuko tämä jako suomen kieleen, vaan siihen alettiin suhtautua itsestäänselvyytenä. Vakiintumisen toinen vaihe alkoi Eurénista ja koski partikkelien merkitystä. Eurén määritteli sanaluokat merkityksen perusteella, jolloin oli pohdittava, mikä »vailla omaa merkitystä» olevien avukkojen (laajan partikkelikategorian) tehtävä kielessä oikeastaan on (miten ne ovat muille sanoille avuksi). Tämäkin pohdinta unohtui, ja partikkelit saatettiin vastedes kuvata merkityksettöminä apusanoina.

Näin päästiin 1800-luvun lopun tilanteeseen, edellä siteeraamaamme Genetzin käsitykseen partikkeleista sekä muotonsa että merkityksensä puolesta ongelmattomasti rajautuvana kielen sanojen kolmantena pääkategoriana.

Mutta vakiintumisessa oli vielä kolmaskin vaihe. Se koski partikkelien alajakoa adverbeihin, p-posiitioihin, konjunktiioihin ja interjektioihin. Genetzhän viittasi myös tähän jakoon »vanhana tapana». Tämän jaon vakiintumisessa on kiintoisaa panna merkille E. N.

⁵ Tämän seurauksena suomenkielisessä kieliopissa myös interjektiot (ääneköt) jäävät partikkelien kategorian ulkopuolelle, vaikka Eurén on ruotsinkielisissä kieliopissaan pitänyt niitä partikkelien alalajina: ajatus avustavasta tehtävästä ei sovi niihin. (Ks. tarkemmin Herlin 2001.)

Setälän rooli. Setälän ensimmäisessä kieliopissa (Suomen kielen lause-oppi, oppikirjan koe 1880) sanaluokkien kolmijakoa käsitellään jo vakiintuneena itsestäänselvytenä. Kolmijako nomini–verbi–partikkeli muodostaa kieliopin jaotteluperustan, eikä luokittelua pohdita tai perustella. Se on muodostunut käytännöksi, jonka pohjalta kielenaineksia luokitellaan, eikä ole enää tarkastelun kohteena sinänsä.

Kuten esimerkiksi Häkkinen (2000) on todennut, vielä 1800-luvulla raja tieteellisen tutkimuksen ja kieliopin välillä oli epäselvä. Varhaisimmissa kieliopissa ei arkailtu esittää uusia tutkimustuloksia, ja niissä myös perusteltiin tehtyjä kuvausratkaisuja. Setälän kieliopit kuitenkin lähinnä kokosivat aiemman tutkimuksen tuloksia niitä sen enempää perustelematta. Suomen kieliopissa (4. painos 1905) Setälä muotoilee partikkelikategorian alajaon seuraavasti:

64§. Vanhan tavan mukaan jaetaan sanat kahdella tavalla. Etupäässä taivutusta silmällä pitäen ne jaetaan kolmeen sanaluokkaan: 1) nomineihin, 2) verbeihin, 3) partikkeleihin. Etupäässä merkitystä silmällä pitäen ne jaetaan yhdeksään sanaluokkaan: 1) substantiiveihin, 2) adjektiiveihin, 3) lukusanoihin, 4) pronomineihin, 5) verbeihin, 6) adverbisiin 7) post- ja prepositiivisiin, 8) konjunktioihin ja 9) interjektioihin.

65 §. Nominin ja verbin ovat taipuvaisia sanoja, partikkelit taipumattomia. Verbin tunnusmerkittävä ominaisuus, joka ne erottaa nomineista, on se, että verbin paradigmiin kuuluu persoonamuotoja. (Setälä 1905: 41).

Pykälässä 66 Setälä (mp.) yhdistää molemmat jaot ja tulee jaotteluun, jossa on nominin alakohtineen, verbin ja partikkelin (apusanan), joilla puolestaan on alakohdat adverbien, postpositiivien ja prepositiivien, konjunktioitten sekä interjektioitten.

Setälä siis loi synteesin kaikesta aiemmin kirjoitetusta, nimesi sen »vanhaksi tavaksi» ja esitti sen autoritaariseen sävyyn tuomatta siihen uutta sisältöä. Voi siis sanoa, että hän vakiinnuttaa jaon suomalaisen perinteeseen kutsumalla sitä vakiintuneeksi.⁶

Kun asiaa katsoo partikkelien kuvauksen näkökulmasta, on myös aiheellista kysyä, miksi juuri Setälän kieliopit ovat saaneet klassikon aseman. Yksi vastaus tähän kysymykseen tarjoutuu selvänä: E. N. Setälä oli (yhdessä opettajansa Genetzin kanssa, huom. Genetzin Äänne- ja muoto-oppi 1881) ensimmäinen kieliopintekijä, joka käytti suomenkielisessä tekstissä kansainvälistä termiä *partikkeli*. Suomen kieli otti 1800-luvun loppupuolella ensi askeleitaan tutkimuksen kielenä. Setälä osasi ottaa vaarin tilaisuudesta kirjoittaa suomeksi kansainvälistä perinnettä seuraten. Hän kirjoitti suomeksi, mutta kansainvälisesti — siis omaperäisellä kielellä, muttei liian omaperäistä asiaa.

Setälän teokset ovat osa 1800-luvun mittaan kehittyvää sarjaa, sarjan huipennus, joka jää vaikuttamaan pitkälle 1900-luvun puolelle. Tästä näkökulmasta ei nouse keskeiseksi kysymykseksi, ovatko Setälän teokset suurmiehen yksinäisiä saavutuksia vai mahdollisesti plagiaatteja (vrt. Karlsson 2000). Ennen muuta kiinnostavaa on se, miksi yksi teos tässä sarjassa on saanut niin ylivoimaisen aseman. Olemme jokseenkin samoilla linjoilla kuin Häkkinen, joka sanoo:

Setälän äänne- ja muoto-opin kohoaminen normatiivisen kieliopin asemaan on ymmärrettävää sikäli, että teos ilmestyi vasta vilkkaimman kehitysjakson päätyttyä ja sitä laadittaessa oli saatettu käyttää hyväksi kaikki se yritysten, erehdysten ja

⁶ Eräänlaisen rinnasteisen tapauksen kertoo Häkkinen (1993: 33).

erilaisten kokeilujen kautta saavutettu tieto, jota kielioppiperinteeseen 1800-luvun kuluessa oli kertynyt. — Setälän kielioppi oli siis tavallaan satavuotisen kiivaan kehitysprosessin päätepiste, jollaisena se sitten pysyikin monien vuosikymmenten ajan. Varsinaisessa työprosessissa eivät suurimmat ansiot kuitenkaan olleet Setälän omia, vaan ne olivat monen tutkijan yhteisten ponnistusten tai kilpavarustelun hedelmiä. (Häkkinen 2000: 197.)

Partikkelikuvauksen historiasta voi kuitenkin perustellusti kysyä, oliko se todella kehitystä vai ennemminkin ja ainoastaan muutosta. Setälän kielioppi oli varmasti osa pitkää sarjaa ja vakiintumisprosessin päätepiste. Mutta prosessin kuluessa argumentaatio — esimerkiksi kielten vertailu, erilaisten määrittelykriteerien punninta, semanttisten luonnehdintojen etsiminen — lakkasi. Tällaista prosessia ei mielestämme ole syytä nimetä kehitykseksi.

KIELIOPPIEN JA SANAKIRJOJEN TYÖNJAKOA

Olemme edellä hahmotelleet partikkelikäsitteen vakiintumista 1800-luvun kielioppiperinteeseen. Mutta myös sanakirjoilla on oma roolinsa kielen kuvauksen perinteen luomisessa: sanakirjat toimivat usein aineistolähteinä teoreettisemmalle kuvaukselle ja siis ohjaavat näin tutkijoiden havaintoja. Totesihan 1800-luvun lopulla partikkelitutkimusta aloittanut Genetzkin käyneensä läpi ensin Lönnrotin suuren sanakirjan (vrt. s. 188). Perinteiden muodostumisen kannalta on siksi valaisevaa tarkastella hiukan myös sitä, kuinka kieliopilliseen kuvaukseen vakiinnutetun partikkelikäsitteen kävi sanakirjoissa.

Sanakirjojen tekemistä ohjaa Suomessa 1600-luvulta alkava oma vahva perinne, joka on yhtäältä leksikografian alan sisäinen, sanakirjasta toiseen etenevä, ja toisaalta monin tavoin sidoksissa sekä kielioppiperinteeseen että ajan yleisiin aatteisiin. Kielioppien ja sanakirjojen yhteyksiä ei ole juuri tarkasteltu. Enemmän on kiinnitetty huomiota sanakirjojen yhteiskunnalliseen merkitykseen. Esimerkiksi Pohjoismaiden kielitieteen historiassa todetaan (ks. myös Anderson 1991: 70–72):

Lexicography had a unique status among linguistic activities, because extensive dictionaries of the national languages were considered a matter of national importance. Accordingly, dictionaries were usually of interest to the government and could thus become matters of politics, even to the extent of being discussed in the national assemblies. (Hovdhaugen ym. 2000: 250.)

Koska 1800-luvulla samat henkilöt tekivät sekä kielioppeja että sanakirjoja, olivat yhteydet kuitenkin luonnollisesti tiiviit. On mahdollista suorastaan nähdä kielioppi ja sanakirja rinnakkain erilaisina ajattelutapoina, siis tapoina tuoda esiin ja ilmentää tekijöidensä kielitieteellistä ja kulttuurista ajattelua. Ja koska partikkelit ovat sellaisia kielen aineksia, joiden voi kuvauksessa nähdä sijaitsevan kieliopin ja sanaston rajamailla, voi juuri niiden kautta hyvin tarkastella sitä, millaiseksi kielioppien ja sanakirjojen välinen työnjako on käsitetty.

Tarkastelemme seuraavaksi sitä, kuinka ensin Renvall ja sitten Lönnrot käsittelevät partikkeleita suurissa sanakirjoissaan.

▷

Kieliopissaan Renvall lupaa partikkeleina käytettäviä substantiiveja käsiteltävän leksikossa, »i Språkets Lexicon». »Leksikko» viittaa tässä Renvallin kirjoittamaan sanakirjaan Suomalainen Sana-kirja Lexicon Linguae Finnicæ 1823–1826. Renvall kirjoitti kielioppia ja sanakirjaa suurin piirtein samanaikaisesti 1800-luvun alkuvuosikymmeninä, vaikka kieliopin julkaiseminen lykkäytyi vuoteen 1840. (Ks. Kytömäki 1992: 91; Häkkinen 2000: 176.) Renvallin sanakirjassa selityskielinä ovat latina ja saksa.

Sanakirja perustuu Kristfrid Gananderin vuosina 1786–1787 valmistuneeseen sanakirjakäsikirjoitukseen, joka oli aikanaan jäänyt julkaisematta (Kytömäki 1992: 69; Häkkinen 1994: 118). Sanaluokkien merkitsemisessä Renvall on kuitenkin poikennut edeltäjästään. Ganander käyttää sanaluokkamerkintöjä *adverbi*, *konjunktio* ja *prepositio*. Renvall on omassa sanakirjassaan hylännyt nämä sanaluokan nimitykset ja käyttää niiden sijasta *partikkelia* siinä tehtävässä, jonka on itse kieliopissaan sille antanut: sanaluokkana, joka kattaa kielen ne lekseemit, jotka eivät ole verbejä tai nomineja. Ainoastaan interjektiot on pidetty erillään partikkeleista.

Mutta kuinka tämä uusi, kielioppia varten käyttöön otettu kategoria »partikkeli» toimi kohdatessaan sanaston? Olemme toisaalla (Seppänen ja Herlin 2003) verranneet Renvallin ja Lönnrotin sanakirjoja, nimenomaan niiden tapaa käsitellä partikkeleita: yksityiskohtaisen tarkastelun kohteena olivat sanapesyeet *kauka* ja *luo*. Molemmat ovat esimerkkejä lekseemistä, jonka perusmuodon sekä Renvall että Lönnrot ovat merkinneet sanakirjassaan substantiiviksi mutta jonka taivutusparadigmaan kuuluu muotoja, joilla on ollut jo 1800-luvulla selvästi substantiivin paradigmasta erillistäkin käyttöä. Tässä artikkelissa tuomme esiin yleisempiä linjoja ja pyrimme vertaamaan niitä kielioppiperinteeseen.

Renvallin tapa käsitellä sanakirjassa niitä kielenaineiksia, joita hän kieliopissaan itse nimittää partikkeleiksi, on kiteytettävissä seuraavasti. Renvall esittelee sanakirjassaan partikkeleina käytettävät, substantiivin paradigmasta irronneet lekseemimuodot substantiiviasäitelevässä artikkelissa aina, kun ne on mahdollista tulkita substantiivin taivutusparadigmaan kuuluviksi. Tämän voi havaita tarkastelemalla esimerkiksi hakusanoja *kausi*, jossa on esitetty sijamuotona kieliopin partikkelina käsittelemä *kautta*, tai *jälki*, joka sisältää kieliopin mainitsemat partikkelimuodot *jälkeen*, *jäljessä*, *jälille* ja niin edelleen. Morfologisesti substantiivin taivutusmuodoiksi hahmotettavat muodot kootaan yhteen artikkeliin, vaikka niiden lähtökohdaksi oletetusta perusmuodosta ei olisi käyttöesimerkkejä. Näin esimerkiksi partikkelimuodot *luota*, *luona* ja *luoksi* on koottu substantiivihakusanan *luo* alle (mutta *luo*-substantiivista ei ole esimerkkejä). Erilleen, omaksi hakusanaksi, tulevat vain sellaiset lekseemit, joissa taivutusmuodon yhteys kantasanaan on hämärtynyt, kuten *vuoksi* ja *ilman*.

Sanapesyeen *kauka* käsittely on kokonaisuudessaan havainnollinen esimerkki näistä periaatteista. Renvall esittää kieliopissaan muun muassa sanan *kauka* sellaisena substantiivina, jonka taivutusmuodot ovat adverbistuneet: »**Kauka** det *aflägsna* både i anseende till rum och tid, det *långt bort varande*: deraf **kaukaa**, **kaukana**, **kauwas** (kauwaksi).» (Renvall 1840: 120.) Sanakirjassaan hän kuitenkin kokoaa adverbistuneet muodot yhtä lukuun ottamatta substantiiviasäitelevään artikkeliin. Substantiivihakusanasta *kauka* on kaksi yhdyssanaesimerkkiä (*kauka-maa* ja *kauka-metsä*), ja sen jälkeen esitetään lista sijoista, joilla on adverbistunutta käyttöä: *kauwan*, *kaukaa*, *kaukana* ja *kauwaksi*. Ainoas-

taan muoto *kauwas* on omana hakusananaan. Koska Renvall ei vielä käyttänyt sanakirjassaan suoraa aakkosjärjestystä (aakkosjärjestys on vasta Lönnrotin käyttöönottama uudennos) vaan kokosi sanat etymologisten periaatteiden mukaan ryhmiksi, on *kauwas* alihakusanana heti päähakusanan *kauka* jälkeen, joten sen yhteys muuhun pesyeseen on joka tapauksessa varsin selvästi tuotu esiin.

Alihakusanalla *kauwas* on sanaluokkamääre *partikkeli*. Artikkelin seuraavanlainen: »**kauwas** prtcl. (contr. pro **kauwaksi**) *procul* in locum, G. weithin, fernhin, **meni kauwas**, **kauwasko** l. **kuinka kauwas** quam longe.»

Tämä artikkeli on myös tyyppillinen esimerkki sanaluokkamerkinnän *partikkeli* käytöstä: vain joitakin sellaisia muotoja, joita on vaikea suoraan nimetä miksikään sijamuodoksi, on otettu omiksi hakusanoikseen, ja niissä on sanaluokkamerkintänä *partikkeli*. Näin *partikkeli* toimii sanakirjassa sellaisten lekseemimuotojen otsikkona, joita ei voida sijoittaa nominin paradigmaan, siis samalla tavoin kuin Renvallin kieliopissakin eräänlaisena jäännösluokkana. Koska Renvall kuitenkin kokosi paradigmattomien mahdollisimman täydellisesti substantiivartikkeleihin, hän tarvitsi sanakirjassa tätä jäännösluokkaa suhteellisen harvoin. Niinpä Renvallin kieliopissaan käyttöön ottama sanaluokkakategoria *partikkeli* jää sanakirjassa suhteellisen vähälle käytölle.

Kiinnostavaa on myös se, että Renvall nimeää lekseemin *kauwas* partikkeliksi eikä adverbiksi. Kieliopissaan Renvall käsittelee aiempien kielioppien käyttämiä sanaluokkia *adverbi*, *prepositio* ja *konjunktio* partikkeleiden alakategorioina. Sanakirjassaan hän ei kuitenkaan käytä näitä alakategorioita sanaluokkien määrittämiseen, vaan sellaisia »pikkusanoja», joita ei voi yhdistää mihinkään taivutusparadigmaan, nimitetään suoraan partikkeleiksi. Sanaluokkamääreen *partikkeli* saavat esimerkiksi monet suomen kielen keskeiset konjunktiot, kuten *että*, *ja*, *mutta* ja *eli*.

Renvallin pyrkimys liittää itsenäisestikin esiintyvät taivutusmuodot aina substantiivin paradigmaan ilmaisee, että hän piti tehtävänänsä koota sanastoa järjestelmällisiin kokonaisuuksiin ja ennen muuta osoittaa sanojen välisiä suhteita. Samaa ajattelutapaa osoittaa se, että taivutusparadigmoista »ylijääneet» sanat koottiin sellaisen kattotermin kuin *partikkeli* alle. Renvall halusi luoda sanakirjassakin rikkumattoman kieliopillisen järjestelmän, jossa jokaisella elementillä on oma paikka eikä mikään ole irrallaan. Se järjestelmä, jota hän loi, perustui ennen muuta morfologiaan: vaikka sana ei syntaktisesti käyttäytyisi substantiivin tavoin, se on Renvallilla substantiivi, jos siinä voidaan nähdä morfologinen yhteys kantasanaan.

Näyttää siis siltä, että Renvall pyrki viemään sanaluokkia koskevan uudennoksensa määrätietoisesti läpi sekä kieliopin että sanakirjan puolella. Sanakirja ikään kuin täydentää kielioppia näiltä osin, ja tällä tavalla Renvallin sanakirjalla on luja kytkös kielioppi-perinteeseen ja tehtävä sen uudistamisessa. (Ks. myös Kytömäki 1992: 91.)

Renvallin sanakirjassa ja kieliopissa ilmenevää tapaa nähdä kieli on kiintoisaa verrata Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan, joka on partikkelien suhteen eri linjoilla.

PARTIKKELIT LÖNNROTIN SANAKIRJASSA

Sanakirjat rakentuvat yleensä edeltäjiensä varaan, ja Lönnrotkin sekä tunsin hyvin Renvallin sanakirjan että pyrki myös keskustelemaan sen kanssa. On helppo havaita, että monet

Renvallin lause-esimerkeistä ovat siirtyneet sellaisinaan Lönnrotin sanakirjaan. Lisäksi Lönnrot viittaa Renvallin sanakirjaan monessa kohdassa merkinnällä *Renv.*, joka on selitetty: »i Renvalls lexikon förekommande, ehuru tvifvelaktigt ord». Renvallin sanakirja on siis ollut yksi keskeinen aineistolähde ja myös kommentoinnin kohde Lönnrotin kirjoittaessa omaansa.⁷

Lönnrot ei kuitenkaan omaksunut Renvallin partikkelikategoriaan liittyvää ajatusta jäännösluokasta, vaan piti tärkeänä erottaa toisistaan partikkelien alaryhmät. Hänen sanakirjassaan ei olekaan sanaluokkaa »partikkeli», vaan sanaluokkamääreinä esiintyvät jälleen Renvallia varhemmasta perinteestä tutut *adverbi*, *postpositio* ja *konjunktio* ja niiden rinnalla *interjektio*, jota Renvallkin siis piti erillisenä kategoriana. Hän ei myöskään pyri samanlaiseen kieliopillisen järjestelmän eheyteen kuin Renvall.

Tämä näkyy myös sanapesyeestä *kauka*, joka saa Lönnrotilla varsin erilaisen kohtelun kuin Renvallilla: pesyeestä, jonka Renvall kokosi yhteen substantiiviartikkeliin ja yhteen partikkeliartikkeliin, lisänä yksi viittausartikkeli, tulee Lönnrotin käsittelyssä 24 hakusanaa käsittävä monipolvinen verkosto. Pääartikkelina on substantiiviksi merkitty hakusana *kauka*, jonka yhteydessä viitataan teoretisoidun oloiseen hakusanaan *kauwa* ja todetaan, että sijamuodot *kaukaa*, *kaukana*, *kauwan* ja *kauwoin* »äro såsom adverb på sina ställen särskilt anförda»; myös komparatiivimuotoon *kauwempi* ja superlatiiviin *kauwin* viitataan. Jokainen näin mainittu muoto on myös hakusanoitettu erikseen. Muoto *kauwas*, joka Renvallilla oli ainoana muotona irrotettu substantiivin paradigmasta omaksi partikkelihakusanakseen, on myös Lönnrotilla hakusanana. Mutta koska muutkin adverbistuneet muodot on hakusanoitettu, *kauwas* asettuu luontevasti osaksi *kauka*-kantaisten adverbien joukkoa.

Näiden artikkelien lisäksi huomiota kiinnittävät Lönnrotin lukuisat viittausartikkelit. Niiden joukossa on muun muassa useita murteelliseksi (*dial.*) merkittyjä hakusanoja, esim. *kaukanta*, josta viitataan hakusanaan *kaukaa*, ja *kauwee*, josta viitataan hakusanaan *kauwempi*. Myös mahdollisuus muodostaa heikkoasteiset muodot ilman w-kirjainta on noteerattu listaamalla tyvet *kaua-*, *kauem-* ja *kauim-* sekä viittaamalla niistä vastaaviin w:llisiin muotoihin. Joukon jatkona on vielä muoto *kauwempa*, josta Lönnrot lyhenteellä *Renv.* ilmaisee, että se on peräisin Renvallin sanakirjasta, mutta siihen on suhtauduttava epäillen.

Vastaavasti esimerkiksi Renvallin sanakirjassa yhtenä artikkelina esiintyvä pesye *kausi* on Lönnrotilla kuutena eri hakusanana, joiden joukossa ovat postpositioiksi merkityt lekseemit *kautta* ja *kaudelta*. Renvallin *jälki*-artikkelista puolestaan on tullut Lönnrotilla verkosto, jossa hakusanoja on peräti 43, kun *jälki*-alkuiset yhdyssanat otetaan mukaan.

Ilmiselvästi Lönnrot pyrki toisenlaiseen järjestelmään kuin Renvall. Hän pyrki listamaan sanoista kaikki havaitsemansa muodot ja lisäksi kaikki kuviteltavissa olevat muodot. Viittaamalla huolellisesti artikkelista toiseen hän osoitti sanojen välisiä suhteita, vaikka ottikin eri muodot omiksi hakusanoikseen. Lönnrot ei pyrkinyt toteuttamaan sanakirjassa kieliopillista järjestelmää vaan tekemään nimenomaan sanastosta mahdollisimman aukottoman, niin että jokainen taivutusmuoto ja johdos on siinä esiteltyinä.

Lönnrotin käsittelyssä näkyy myös leksikografian pyrkimys kielen ohjailuun: osa muodoista nimetään harvinaisiksi tai murteellisiksi, eikä niistä anneta käyttöesimerkkejä

⁷ Lönnrot tosin kirjoitti itse vain alle kymmenyksen sanakirjastaan (Sulkunen 2002; ks. myös Kytömäki 1992: 114).

vaan ilmoitetaan, mikä toinen muoto on merkitykseltään vastaava. Vaikka Lönnrot siis pyrki kirjaamaan paljon, hän myös pyrki aineksen käsittelyssä tekemillään ratkaisuille ohjaamaan ja normittamaan kieltä. Verrattuna Renvalliin, joka oli systemaattikko ja pyrki luomaan sanakirjassakin rikkumattoman kieliopillisen järjestelmän, jossa jokaisella elementillä on oma paikka eikä mikään ole irrallaan, Lönnrot oli käytännöllisempi suomen kielen kehittäjä, joka rakensi suomeen sanastoa mahdollistamaan kansan sivistyksen ja valistuksen (ks. tästä esim. Karkama 2001: 164).

Toisaalta Lönnrot halusi rikastaa kieltä, mutta toisaalta hän halusi myös arvostaa kielessä sitä rikkautta, mitä hän siellä näki, vaikutti se kuinka epäsäännölliseltä tahansa. Kuvaava on hänen oma kommenttinsa:

Vakaumukseni mukaan ei kielessä ole mitään mielivaltaista, vaan kaikella, mikä tavallisesti lasketaan kielessä poikkeuksiksi, täytyy olla riittävä syynsä, mutta miksi kielimiehet eivät ole viitsineet ottaa tätä selville. (Anttila 1935: 187.)

Lönnrot kuvasi kieltä kaikessa monimutkaisuudessaan ikään kuin varmuuden vuoksi, kielen marginaaliakaan siis väheksymättä.

Kieliopeissa partikkelit ovat olleet marginaalinen, viimeksi käsiteltävä sanaluokka. Sanakirjoissa on kuitenkin, ainakin periaatteessa, kuvattava kielen kaikki sanat: myös sellaiset, jotka abstraktin kielisysteemin kannalta voivat vaikuttaa vähäarvoisilta ja perifeerisiltä. Keskeinen ongelma partikkeleita käsiteltäessä on leksikaalistumisen asteen arvioiminen: milloin jokin taivutusmuoto on niin itsenäinen, että se käsitellään omana haku-sananaan? Toisaalta jokaiselle itsenäisenä sanana pidetylle lekseemille on löydettävä sopiva sanaluokkamerkintä. Näin myös kielen muutoin ehkä perifeerisinä pidetyt osat saavat huomionsa: myös partikkeleihin on pakko ottaa kantaa. Perifeerisen, kieliopeissa vaikeasti määriteltävän sanaluokan tarkasteleminen tuo nopeasti esiin sen, kuinka sanakirjan tekijä suhtautuu sanaluokkajakoon ja millä perusteilla hän tekee ratkaisujaan.

Verrattuna siihen perinteen linjaan, joka partikkelien käsittelyssä näkyy kielioppien puolella, sanakirjaperinne on hyvin erilainen. Kieliopeihin Renvallin tuoma partikkelin käsite asettui heti: se otettiin työkaluksi, jolla suomen kieltä kuvataan, ja se sai uusia määritelmiä ja kirjoitti osaltaan uutta lingvististä ajattelua eri sanaluokkien tehtävistä ja merkityksistä. Sen sijaan sanakirjaperinteessä partikkelin käsitteelle on ollut melko vähän käyttöä. Se eli hetken 1800-luvun suppeahkoissa sanakirjoissa: esimerkiksi G. E. Eurén käyttää käsitettä *partikkeli* Suomalais-Ruotsalaisessa Sanakirjassaan (1860). Mutta Renvallin jälkeen seuraavana suursanakirjana pidetyssä Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaisessa Sanakirjassa esiintyvät sanaluokkina jälleen *partikkelin* sijasta *adverbi*, *konjunktio* ja uutena tulokkaana *preposition* sijasta suomen kielelle paremmin oikeutta tekevä *postpositio*.

LOPUKSI

Perinne muodostuu ja vahvistuu vähitellen, ja kielentutkijoiden havaintoja ohjaavat monet taustaoletukset. Ne ovat perinteessä muodostuneet niin itsestään selviksi, ettei niiden olemassaoloa enää huomaa. Uusien kategorioiden löytämisessä vanhoilla luokituksilla on aina jokin rooli, sillä uutta materiaalia katsotaan vanhojen luokitusten läpi. Tutkija on

vakuuttava vain, jos hän osoittaa tuntevansa tradition, joten monet tutkijat toimivat tarkasti tradition mukaan. Näin saa myös varmemmin ajatuksensa ymmärretyiksi ja hyväksytyiksi. Samalla tieteen sisäiset uskomukset vahvistuvat.

Olemme tässä artikkelissa esitelleet partikkelien kuvaamisen historiaa sarjana oivaluksia, joista uusi syntyy aina vanhan pohjalta. 1800-luvun suomen kieliopit muodostavat sarjan, josta esiin tuodut oivalukset kiteytyvät Genetzin ja Setälän kielioppeihin ja muuttuvat ikään kuin itsestäänselvyyksiksi ja pysyvät oppikirjoissa seuraavien sadan vuoden ajan. Tutkimuksemme on tuonut esiin, että tutkija toimii kiinteässä suhteessa omaan aikaansa. Opitut kategoriat ohjaavat havainnontekoa, joten perinteen ohjaavaa vaikutusta on mahdotontakin kokonaan välttää. Toisaalta eri toimijat tuovat kehitykseen uusia näkökulmia, vaikkeivät asetukaan perinteen ulkopuolelle. Sanakirjatkin ovat rakentuneet edellisten sanakirjojen varaan, jopa siten että edeltävistä on otettu aineistoa ja selityksiä sellaisinaan. Molemmissa tapauksissa prosessi etenee vähittäin, ja jokaisen ajan kuva kielestä on ennemminkin monen tekijän ja sattuman tulos kuin kenenkään suuri visio.

Partikkelikäsitteen erilainen kohtalo kielioppi- ja sanakirjatraditioissa havainnollistaa myös toista tärkeää seikkaa. Kielen kuvauksen perinne ei kulje omia polkujaan muusta kulttuurista irrallaan vaan on olennaisesti sidoksissa niihin toimijoihin, jotka perinnettä käyttävät, siis kielen kuvaajiin ja heidän kauttaan koko siihen yhteiskunnalliseen kenttään, johon heillä on yhteyksiä. Olemme näyttäneet, miten Renvall ja Lönnrot asettuvat sanakirjan tekijöinä eri konteksteihin. Renvallin sanakirja on vahvasti kytköksissä hänen kielioppiinsa ja siten elimellinen osa kielen kuvausta, Lönnrotin sanakirjaa taas kannattaa tarkastella ennen muuta kansan sivistäjän teoksena, hänen suurhankkeenaan suomen sanaston kehittämiseksi. Tiede ei 1800-luvullakaan ollut autonomista eikä fennistiikka irrallaan yhteiskunnasta.

Partikkeli siis vakiintui kielioppikuvauksiin (vaikkei sanakirjoihin) nominin ja verbien rinnalle kolmanneksi ryhmäksi, jonka olemassaoloa ei ole ollut tarpeen perustella vaan johon on voitu viitata olemassa olevana kategoriana. Tässä tulee esiin kolmas korostettava näkökohta, joka liittyy muutoksen ja kehityksen teemoihin. Tyypillinen lähestymistapa kielioppien historiaan on tarkastella niitä kehityskertomuksena ja etsiä merkkimiehiä, joiden tiliin tieteen edistyminen voidaan panna. Tiede näyttäytyy näin inhimillisen ajattelun voittokulkuna. Vaihtoehtoinen ajattelutapa on, että tiede ei muuttuessaan välttämättä kehity; muutos voi olla myös argumentaation lakkaamista ja keskustelun vaimenemista.

Olemme näyttäneet, miten partikkelin käsite ikään kuin lukkiutui, lakkasi olemasta argumentaation alainen. Pohdittaessa, miten avointa fennistiikka on keskustelulle, Setälän jälkeistä hiljaisuutta on selitetty ennen kaikkea Setälän persoonalla (esim. Korhonen 1986: 142; Häkkinen 1993: 41–42; Karlsson 2000: 179; ks. kuitenkin Hakulinen 1993). Huomiotta on jätetty itse argumentaatio, siis se, miten käsittely tai ajattelutapa vähittäin vakiintuu osaksi perinnettä: miten hiljaisuus muodostui. Tämän puutteen olemme halunneet korjata yksityiskohtaisella analyysillä partikkelikäsitteen käytöstä suomen kielen 1800-luvun kuvauksissa.

Voikin kysyä, ovatko suomen kielen tutkijat olleet tyytyväisiä juuri siihen, että jonkin käsitteen määrittelystä on päästy yksimielisyyteen niin, ettei keskustelua tarvitse enää käydä. Onko siis »faktaa se, mikä on rakentunut kitkattomaksi», niin kuin ranskalainen tieteenutkija Latour (1993) on sanonut? Olennaista partikkelikuvauksen historiassa ei siis

ehkä olekaan ollut se, onko laajaa partikkelikategoriaa olemassa, vaan se, että partikkelit taipumattomien ja merkityksettömien sanojen joukkona onnistuttiin määrittelemään niin kitkattomaksi, että ne voitiin pitkäksi ajaksi lähes unohtaa.

LÄHTEET

- ANDERSON, BENEDICT 1991: *Reflections on the origin and spread of nationalism*. London: Verso.
- ANTTILA, AARNE 1935: *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta, osa II*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VON BECKER, REINHOLD 1824: *Finsk Grammatik*. Åbo: Bibel-sällskapet tryckeri.
- COLLAN, FAB. 1847: *Finsk Språklära*. Helsingfors: J. C. Frenckell.
- DONNER, OTTO 1890: Utlåtande om doktor Arvid Genetz's såsom specimen för professuren i finska språket och litteraturen utgifven afhandling »Suomen partikkelimuodot». – *Historisk-filologiska sektionens protokoll 19. december 1890* s. 45–48. Helsingfors universitets centralarkiv.
- EURÉN, GUSTAV ERIK 1846: *Grunddragen till Finsk Formlära*. Åbo.
 ——— 1849: *Finsk Språklära*. Åbo.
 ——— 1851: *Finsk Språklära i sammandrag*. Åbo.
 ——— 1852: *Suomalainen kielioppi Suomalaisille*. Turku.
 ——— 1860: *Suomalais-ruotsalainen Sanakirja, Finsk-Svensk Ordbok*. Hämeenlinna.
- FINELIUS, G. A. 1845: *Finsk Språklära för Lägre Elementar-Skolor*. Wasa: Wolffska Boktryckeriet.
- GANANDER, CHRISTFRID: *Sanakirja Nytt Finskt Lexicon hakemistoineen*. Alkuperäiskäsi-kirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut Liisa Nuutinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 676 ja 688. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997.
- GENETZ, ARVID 1881: *Suomen Kielen Äänne- ja Muoto-oppi ynnä Runousoppi*. Helsinki.
 ——— 1890: *Suomen partikkelimuodot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- GIVÓN, TALMY 1983: *Syntax: A functional-typological introduction*. Amsterdam: Benjamins.
- HAKULINEN, AULI 1993: Kielitieteen suomalaisuus. – Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.), *Kauas on pitkä matka. Kirjoituksia kahdesta kotiseudusta* s. 18–26. Kalevalaseuran vuosikirja 72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HEIKKINEN, LIISA 1981: *Suomenkielisen suomen kielen oppikirjan synty ja kehittyminen 1880-luvulla*. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 4. Tampere: Tampereen yliopisto.
- HERLIN, ILONA 2001: Partikkelien kuvaamisesta suomeksi: Eurén, awukot ja ääneköt. –

- Ville Laakso, Jaakko Leino & Jarno Raukko (toim.), *PIC. Postcards, implicitness, constructions* s. 188–195. Helsinki.
- 2002: Kauneus kielessä ja kielentutkimuksessa. – Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset* s. 407–431. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HOVDHAUGEN, EVEN – KARLSSON, FRED – HENRIKSEN, CAROL – SIGURD, BENGT 2000: *The history of linguistics in the Nordic countries*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- HÄKKINEN, KAISA 1993: Suomen kielen tutkimus kansallisen diktatuurin kourissa. – Heikki Ylikangas (toim.), *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tiede* s. 18–45. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1994: *Agricolasta nykykieleen*. Helsinki: WSOY.
- 2000: Suomen kirjakielen sijajärjestelmän vakiintuminen 1800-luvulla. – Matti Punttila, Raimo Jussila & Helena Suni (toim.), *Piipliakielestä kirjakieleksi* s. 171–201. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- IKOLA, OSMO 1983: *Nykysuomen käsikirja*. Helsinki: WSOY.
- JUDÉN, JAC. 1818: *Försök till Utredande af Finska Språkets Grammatik*. Wiborg.
- KARKAMA, PERTTI 2001: *Kansakunnan asialla. Elias Lönnrot ja ajan aatteet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARLSSON, FRED 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä. Tieteellisen vallankäytön, käytäytymisen ja perinteen analyysi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
- KAUPPINEN, ANNELI – KOSKELA, LASSE – MIKKOLA, ANNA-MARIA – VALKONEN, KAIJA 1991: *Äidinkieli. Käsikirja*. Toinen painos. Helsinki: WSOY.
- Kieli ja sen kieliopit: opetuksen suuntaviivoja*. Helsinki: Painatuskeskus 1994.
- KORANTERI, H. K. 1845: *Suomalajnen Kieli-Oppi, Kowlujen tarpe'eksi*. Wiipuri.
- KORHONEN, MIKKO 1986: *Finno-Ugrian studies in Finland 1828–1918*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- KYTÖMÄKI, LEENA 1992: *Suomen verbiderivaation kuvaaminen 1600-luvulta nykypäiviin*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. Turku: Turun yliopisto.
- KÄRNÄ, AINO 2000: *Die Kategorie 'Partikel' gestern und heute. Ein Überblick über griechische, lateinische und deutsche Grammatiken*. Prepublications and International Communications 4. Department of General Linguistics. Helsinki: University of Helsinki.
- LANGACKER, RONALD 1987: *Foundations of cognitive grammar I. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- LATOUR, BRUNO 1993: *We have never been modern*. [Ranskan kielestä kääntänyt Catherine Porter.] Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- LEINO, PIRKKO 1997: *Suomen kielioppi*. Neljäs, uusittu painos. Helsinki: Otava.
- LÄNKELÄ, JAAKKO 1867: *Suomen kielen kielioppi. Alkeisopetuksen tarpeeksi*. Hämeenlinna.
- LÖNNROT, ELIAS 1874–1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja, Finskt-Svenskt Lexikon*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MARTINIUS, MATTHIAS 1689: *Hodegus Finnicus*. Holmiae.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. Helsinki: WSOY.

- PETRAEUS, ESKIL 1649: *Linguae Finnicae Brevis Institutio*. Aboae.
- RENVALL, GUSTAF 1826: *Suomalainen Sana-Kirja, Lexicon Linguae Finnicae*.
 ——— 1840: *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten*. Åbo.
- RONKAINEN, H. 1881: *Suomalaisen Kansakoulun kielioppi*. Jyväskylä.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA – HERLIN, ILONA 2003: Vad är partiklar för ord? — Partikelbehandlingen i finska ordböcker från 1800-talet. – Zakaris Svabo Hansen & Anfinnur Johansen (toim.), *Nordiske Studier i leksikografi* 6 s. 315–326. Skrifter udgivet af Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 7. Oslo : Nordisk forening for leksikografi.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lause-oppi, oppikirjan koe*. Helsinki.
 ——— 1905: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi oppikoulua ja omin päin opiskelua varten*. Helsinki.
- SULKUNEN, IRMA 2002: Miten Lönnrot-myytti rakennettiin? – *Hiidenkivi* 3/2002 s. 14–17.
- STARK, RITVA 1968: G. E. Eurénin kieliopeista. – *Hämeenmaa XIII* s. 73–150.
- STASSEN, LEON 2000: Perspectives on the word class problem. Esitelmä Suomen kielitieteellisen yhdistyksen symposiumissa *Parts of speech in and across languages* Helsingissä elokuussa 2000.
- STENBÄCK, G. L. 1844: *Sammandrag af Finska Språkets Formlära (efter von Becker) till Skolornas tjenst*. Borgå.
Suomen kielen deskriptiivinen kielioppi tulossa. Ks. www.kotus.fi/tutkimus/kielioppi. Auli Hakuliselta saatu käsikirjoitus teoksen luvusta Partikkelit.
- VHAEL, BARTHOLDUS 1733: *Grammatica Fennica*. Aboae.
- WIIK, KALEVI 1989: *Suomen kielen morfofonologian historia I. Nominien taivutus 1649–1820*. Turku: Turun yliopisto.
 ——— 1990: *Suomen kielen morfofonologian historia II. Nominien taivutus 1820–1845*. Turku: Turun yliopisto.
 ——— 1991: *Suomen kielen morfofonologian historia III. Nominien taivutus 1845–1850*. Turku: Turun yliopisto.

THE PARTICLE IN FENNISTIC RESEARCH: AN EXAMPLE OF TRADITION BUILDING

The article looks at how the category of ‘particle’ was established as a concept in descriptions of Finnish (grammars and dictionaries) during the nineteenth century. Using the example of the particle, the emergence and perpetuation of linguistic traditions are examined in more general terms too. Although defined in different ways, the definitions of the particle show that it is a residual category: it constitutes that which is not a nominal or a verb (widely used), or even that which is not a nominal, verb, adverb or post-position (narrower usage). Particles can therefore be seen as being on the

▷

margins of word classes, and so an analysis of their treatment in grammars and dictionaries can offer a useful viewpoint on the development of the tradition.

The writers first examine the treatment of particles in Finnish grammars. Renvall's *Finsk Språklära* of 1840 is of particular significance, being the first grammar to widely feature the particle. The Finnish grammars produced by Eurén (1849, 1851) represent the next turning point, as the first to define particles as words with no meaning of their own. Later, E. N. Setälä declared that the broad category of particle had an established subdivision into adverbs, postpositions, conjunctions and interjections. The descriptions presented in nineteenth-century grammars in fact appear as a series of stages in which there is growing unanimity that the particle is a broad category comprising uninflected words without separate meanings. At the same time, debate on the matter gradually ceased to exist.

Besides his grammar, Renvall also compiled a dictionary. This, too, featured the particle as a broad name for all uninflected words. A comparison of Renvall's dictionary with that of his contemporary, Elias Lönnrot, reveals that Renvall sought to achieve a uniform definition, and one in which both grammar and dictionary had a role.

The article highlights three points emerging from its analysis of the fate of the particle in nineteenth-century descriptions of Finnish. Firstly, it concludes that the tradition of language research is made up of a gradual series of small insights built up one on top of the other. Secondly, it notes that language research was closely bound up with, and influenced by, developments elsewhere in society (and was therefore not autonomous). Thirdly, it concludes that the history of a discipline is not composed merely of forward progress, as it can feature other developments too, one example being the cessation of the debate on the particle that occurred during the course of the nineteenth century. ■

Kirjoittajien osoite (address):

Suomen kielen laitos

PL 3 (Fabianinkatu 33)

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *eeva-leena.seppanen@helsinki.fi*

ilona.herlin@helsinki.fi